

ПРОБЛЕМИ ВИМІРУ ГРОШОВО-КРЕДИТНОГО ОБІГУ В ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ПЕРІОД

Розглядається економічна проблема виміру грошово-кредитного обігу. Обґрунтовуються рекомендації з удосконалення виміру грошово-кредитного обігу трансформаційної економіки.

Analyze an economic problem of measurement of the monetary circulation. The recommendations for improvement of measurement of the monetary circulation transitions of economic.

Постановка проблеми. В умовах трансформаційної економіки, коли перед країною постають проблеми не тільки відродження класичних форм капіталу, але й подальший їх розвиток. Звідси структура, агрегування та вимір кредитно-грошового обігу набувають актуальності і представляють науковий інтерес.

Як відомо, на сьогоднішній день, існує три основних напрямки розвитку теорії грошей як абсолютної, загальної, суспільної форми багатства (буття абстрактного багатства), в ринковій економіці: металістична, номіналістична і кількісна теорії грошей.

Ціль статті — обґрунтування особливостей виміру грошово-кредитного обігу в трансформаційний період розвитку економіки.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми та виклад основного матеріалу дослідження.

Металістична теорія грошей належить до найбільш ранніх теорій, які були безпосередньо пов'язані з розвитком меркантилізму, тобто з тим напрямком економічної думки, яка обґрунтовувала необхідність накопичення грошей як основного джерела багатства суспільства і рекомендувала широкий розвиток зовнішньої торгівлі. Найбільш яскравими представниками раннього металізму були англійські меркантилісти Вільям Стеффорд (XVI століття), Томас Мен (XVII століття) та італійський меркантиліст Голліані (XVIII століття). Ідеї меркантилізму набувають бурхливого розвитку в XVI–XVII вв., під час процвітання капіталістичної мануфактури, коли торговий капітал ще не відділився від промислового капіталу, коли накопичення золотих та срібних грошей становило головну мету торгівлі і було найважливішою умовою для розвитку капіталістичних ринкових відносин.

Металістична теорія впливає з основної передумови меркантилізму, що золото та срібло є єдиним видом багатства, а тобто вони є єдиною формою грошей. Представники металістичної теорії доказували, що гроші мають тільки дві функції: міра вартості і засіб накопичення. А тому вони заперечували можливість заміни золота і срібла будь-якими представниками, знаками грошей. Паперові гроші вони взагалі вважали протиприродним явищем. Сучасна металістична теорія обґрунтовує концепцію подолання економічних криз за допомогою створення великих запасів золота, і врешті-решт заміну паперового грошового обігу золотомонетним.

Із закінченням первісного накопичення капіталу поступово змінюються погляди на джерело і форму багатства. Джерелом багатства стали вважати вже не зовнішню торгівлю, а сільське господарство і мануфактуру. Формою багатства стали вважали продукти сільського господарства і мануфактури.

Відродження металистичної теорії грошей відноситься до другої половини XIX століття. У 1871–1873 рр. у Німеччині запроваджується золотомонетний стандарт для боротьби з інфляцією. Друга спроба відновлення золотомонетного стандарту відбулася після Першої світової війни у вигляді золотозлиткового і золотодевизного стандарту. Третя метаморфоза металистичної теорії грошей відбулася після Другої світової війни, коли французькі економісти А. Тулеман, Ж. Рюефф і М. Дебре, англійський економіст Р. Харрорд запропонували запровадити золотомонетний стандарт у міжнародній торгівлі. Американський економіст М. Хальперін і французький економіст Ш. Ріст вимагали цей спосіб організації торгового обороту перенести і на внутрішній ринок. Після краху в 70-х роках бреттон-вудської системи знову було зроблено спробу відновити золотомонетний обіг. Президент США Р. Рейган у 1981 р. створив спеціальну комісію із запровадження золотомонетного стандарту. Проте, після детального вивчення цієї проблеми комісія дійшла висновку, що відновлення золотомонетного обігу в сучасних умовах з ряду економічних причин не є доцільним.

Номіналістична теорія грошей виникла задовго до появи промислового капіталу. Сутність номіналістичної теорії грошей полягає в тому, що гроші вона розглядає як чисто умовну, абстрактну одиницю для виміру цінності благ. Представники номіналістичної теорії грошей стверджували, що гроші власної вартості не мають, є простим ярликом і лічильним знаком, який встановлюється державою. Тому свою силу гроші отримують від держави. Близькі погляди до номіналістів висловлювали ще давньогрецькі філософи Платон (428–348 рр. до н. е.) і Аристотель (384–322 рр. до н. е.). Так, Аристотель підкреслював, що гроші виникли не з природи, а шляхом закону. Вони є умовно визнаним засобом для виміру цінностей благ. Номіналістична теорія грошей набула подальшого розвитку в період поширення практики фальсифікації золотих монет, як окремими міняйлами, так і деякими державами.

У міру розвитку капіталу, наприкінці XVII століття погляди номіналістів розвивають англійські економісти Ніколас Барбон (1640–1698 рр.), Джордж Берклі (1648–1753 рр.), Джеймс Стюарт (1712–1780 рр.) та інші. Наприкінці XIX і на початку XX століття номіналістична теорія набуває свого подальшого розвитку в Німеччині. Хоча, на відміну від раннього номіналізму, який захищав неповноцінні монети, вона відстоює паперові гроші, тобто казначейські білети, банкноти. Найбільш яскравим представником розвитку номіналістичної теорії грошей цього періоду є німецький професор Г. Кнапп. У своїй книзі „Державна теорія грошей” (1905 р.) Г. Кнапп розглядав гроші у вигляді паперових грошей, як продукт права, держави, творення державної власності. Гроші, на думку Г. Кнаппа, подібні номеру театральної вішалки. Як номер театральної вішалки, так і гроші суть продукти права. Якщо номер театральної вішалки слугує для отримання пальта, то гроші слугують засобом платежу. Вони є характерним платіжним засобом, тобто знаками, які наділені державою платіжною силою. А тому паперові гроші з примусовим курсом мають тільки одну функцію — засіб платежу і виступають як прості платіжні знаки.

Австрійський економіст Я. Бендіксен у роботах „Про цінність грошей”, „Про гроші як загальний знаменник” дав економічне обґрунтування державній теорії грошей, розглядав гроші як свідоцтво про надання послуг членам суспільства, яке дає право на отримання зустрічних послуг. Подальший розвиток номіналістична теорія грошей набуває під час великої депресії 1929–1933 рр. як теоретична основа обґрунтування відходу від золотого стандарту. Дж. М. Кейнс в роботі „Трактат про гроші” (1930 р.) об’явив золоті гроші „пережитком варварства”, „п’ятим колесом возу”, а паперові гроші вважав такими, що ідеально підходять для забезпечення постійного процвітання су-

спільства, тому, що вони більш еластичні та більш гнучкі в порівнянні із золотими монетами. Процес витіснення паперовими грошима золотих монет Дж. М. Кейнс розглядав як підтвердження теорії Г. Кнаппа.

Номіналістична теорія грошей сьогодні має своїх прихильників. Так, американські економісти Пол А. Семюельсон і Вільям Д. Нордгауз вважали, що гроші за своєю сутністю є умовними знаками. „Ранні гроші були товарними, їх витіснили паперові й банківські гроші. На відміну від інших товарів гроші мають вартість через певну суспільну згоду. Ми цінуємо гроші за те, що за них можна купити, а не через їхню безпосередню корисність” [1, с. 255].

Кількісна теорія грошей виникла у протиріччю теорії меркантилістів. Представники кількісної теорії грошей зводять сутність грошей до єдиної функції грошей як засобу обігу. Виступаючи як засіб обігу, гроші — золоті, або паперові — не можуть мати внутрішньої вартості, а їх вартість обумовлюється їх кількістю. Ані товари, ані золото ніякої внутрішньої вартості не мають, а тому золото входить в обіг без певної вартості, а товари — без ціни. І тільки в обігу вони отримують ціни. Уперше кількісну теорію грошей висунув французький учений Ж. Боден у XVI столітті, коли Європу заповнили коштовні метали. Ж. Боден пояснив різке підвищення товарних цін саме припливом коштовних металів. У подальшому кількісна теорія грошей набула свого розвитку в роботах французького соціолога Шарля Монтеск'є (1689–1755 рр.), англійських економістів Давида Юма (1711–1776 рр.), Давида Рікардо (1772–1823 рр.), Дж. С. Мілля (1806–1873 рр.) та інших. Особливе місце в розвитку кількісної теорії належить Д. Рікардо. Вихідною теоретичною передумовою теорії грошей Д. Рікардо була трудова теорія вартості, яку він розвивав услід за А. Смітом. Д. Рікардо вважав, що золоті гроші мають внутрішню вартість та їм властива товарна природа, а вартість товарів, як і вартість грошей, визначається витратами виробництва, робочим часом [2, с. 193–197]. З іншого боку, Д. Рікардо убачав за факт, який не підлягає запереченню, що товари підвищуються чи знижуються в ціні пропорційно збільшенню чи зменшенню грошей. Для доказу цієї тези Д. Рікардо використовує аналіз міжнародного обігу коштовних металів, який не прояснює суті справи, а тільки її заплутує. Із початку XX століття і до сьогоднішнього дня кількісна теорія грошей посіла одне з панівних місць в неокласичній теорії відтворення і набула дві форми свого розвитку: трансакційну і кембриджську.

Трансакційну кількісну теорію грошей розробив американський економіст Ірвінг Фішер [3, с. 587–590]. У роботі „Купівельна сила грошей” він представив суму товарно-грошових угод у вигляді рівняння обміну:

$$M \times Y = P \times Q \quad (1),$$

де M — кількість грошей, Y — середня швидкість обігу грошової одиниці, P — середня ціна реалізованих товарів, Q — фізичний обсяг проданих товарів. Розглядаючи рівняння обміну в короткостроковому періоді, І. Фішер дійшов висновку, що швидкість обігу грошей у цей період є незмінюваною величиною, тому що вона визначається довгостроковими факторами (ступінь розвитку кредиту, системи банківських розрахунків, засоби зв'язку тощо). Інституціональні та технологічні зміни в економіці впливають на швидкість обігу грошей досить повільно, тільки з деяким часом. Залишається незмінною також і сума виготовлених і реалізованих товарів, тому що згідно з неокласичною концепцією для капіталізму характерна повна зайнятість економічних ресурсів. Таким чином, усунувши з рівняння обміну Y і Q , І. Фішер залишив один причинно-наслідковий зв'язок — $M = P$, тобто кількість грошей у товарному обігу дорівнює сумі цін товарів, які знаходяться в обігу. Коливання товарних цін залежить від зміни грошової маси, що знаходиться в обігу. Коливання грошової маси є першопричиною зміни

цін і тоді $M \rightarrow P$. Кредитні гроші І. Фішер додає до маси грошей і помножує на їх обіг. Вартість грошей виражається в середньому рівні цін $P = \frac{M \times Y}{Q}$. Швидкість обігу грошей розраховується за формулою $Y = \frac{P \times Q}{M}$.

Кембриджська кількісна теорія грошей, або як її ще називають теорія касових залишків, набула розвитку в роботах англійських економістів А. Маршалла, А. Пігу, Д. Робертсона. На відміну від трансакційної кількісної теорії представники кембриджської кількісної теорії грошей в основу своєї концепції поклали не обіг грошової маси, а накопичення її в господарських суб'єктів у вигляді касових залишків. Рівняння теорії касових залишків має таку формулу:

$$M = k \times P \times Q \quad (2),$$

де M — кількість грошей, k — частина доходу, яку суб'єкти господарювання зберігають у вигляді грошей, P — рівень цін товарів, Q — фізичний обсяг проданих товарів. Згідно з кембриджською концепцією k — величина протилежна показникові швидкості обігу грошей, $k = \frac{1}{Y}$ і якщо ми перетворимо цю формулу, то отримаємо

$M = \frac{P \times Q}{Y}$; $M \times Y = P \times Q$. Виходить, що чисто математична формула теорії касових залишків ідентична рівнянню обміну трансакційної концепції. Проте, у цих двох підходах виміру грошової маси існує і відмінність. І. Фішер погодив сталість швидкості обігу грошей з незмінністю величини обігу товарів, тоді як англійські економісти сталість швидкості обігу грошей пов'язували з психологією, традиціями, звичаями, менталітетом суб'єктів товарного обігу. Хоча врешті-решт обидві концепції доходять висновку, що змінення грошової маси є не наслідком, а першопричиною зміни товарних цін. У роботі „Фінансовий капітал” Р. Гільфердинг модифікує номіналістичну теорію грошей і доказує, що паперові гроші отримують повну незалежність від золота і безпосередньо відображають вартість товарів.

Трудова теорія вартості в особах А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса віддзеркалює концепцію про те, що товари в обіг вступають вже з визначеними величинами вартості, певними величинами цін, а гроші — з даними величинами вартості [4, с. 171–191]. Найбільш яскравий вияв коливання товарних цін і кількості грошей, що знаходяться в обігу, виражається в товарних кризах, коли раптове загальне падіння товарних цін йде за достатньо тривалим загальним їх підвищенням. Це наочно проявляється в Україні на ринку нерухомості. Загальне падіння товарних цін віддзеркалює підвищення відносної вартості грошей у порівнянні з усією масою товарів, а загальне підвищення товарних цін — навпаки, виражає падіння відносної вартості цін. Утім, при цьому тут приховується глибинна економічна проблема — чому так відбувається? Причин може бути декілька: мінова вартість товарів падає тоді, коли знижується вартість товарів (збільшується суспільна продуктивність праці), або підвищується вартість золотих грошей (збільшуються витрати виробництва коштовних металів). Коли змінюються обставини, ситуація стає зворотною. Від таких коливань цін золотомонетний обіг виробив адекватні заходи у вигляді підвищення, чи зменшення маси скарбів, чи у вигляді експорту й імпорту коштовних металів, які у вигляді монети (як засіб обігу) вступають в обіг і тим самим своїм припливом змушують знижуватися товарні ціни, або своїм відливом змушують товарні ціни збільшуватися. Зовсім інший стан справ при паперово-грошовому обігу, який в Україні представлено у вигляді банківських грошей (банкнот) і кредитних

грошей (векселів, депозитних рахунків тощо). Паперово-грошовий обіг безпосередньо не керується тими економічними законами, які регулюють металевий обіг. Функцію регулювання паперово-грошового обігу бере на себе центральний банк країни (в Україні НБУ). Але це не означає, що вони повинні на свій розсуд здійснювати таке регулювання. Процес регулювання паперово-грошового обігу банками повинен бути адекватним діям економічних законів металевих обігу. Якщо золото в грошовому вигляді заощадження перетікає в гроші у вигляді монети, поступає із-за кордону, то це свідчить про те, що грошовий обіг є незаповненим, вартість грошей є завищеною, а товарні ціни впали нижче їх вартості. Тому банк повинен зробити додаткову емісію пропорційно тій сумі вартості золота, яка поступає із заощаджень, із-за меж країни з урахуванням тієї суми паперових грошей, яка знаходиться в тіньовому обігу. Якраз ця маса паперових грошей представляє найбільшу загрозу для економіки країни тому, що не піддається регулюванню з боку центрального банку.

Відповідно до трудової теорії вартості маса грошей, що перебуває в обігу, визначається формулою:

$$M = \frac{\sum P_o}{O} \quad (3),$$

де M — маса золотих грошей, які знаходяться в обігу і функціонують як засоби обігу, монети; $\sum P_o$ — сума цін товарів; O — кількість оборотів однойменних грошових одиниць. Ця формула виражає загальний закон грошового обігу. Із розвитком товарно-грошового обігу і виникненням кредит-капіталу цей закон модифікується, а формула набуває такого вигляду:

$$M = \frac{\sum P_o - \sum P_{oe} - \sum P_{oi} + \sum P_{oni}}{O} \quad (4),$$

де $\sum P_{oe}$ — сума цін товарів, які було продано в кредит; $\sum P_{oi}$ — сума цін товарів при взаємопогашених платежів; $\sum P_{oni}$ — сума цін товарів, за якими настав строк оплати.

І тепер, якщо ми порівняємо формулу закону грошового обігу представників транзакційної кількісної теорії грошей з формулою представників трудової теорії вартості, то ми побачимо, що при тій чисто математичній їх схожості за економічною сутністю вони є різними. Якщо ми слідом за І. Фішером зробимо перетворення цих формул з урахуванням того, що Y і Q , а також O є постійними величинами в короткостроковому періоді, то ці формули будуть виглядати так:

$$M \times Y = P \times Q, \quad M = \frac{P \times Q}{Y}, \quad M \rightarrow P \quad (1),$$

$$M = \frac{\sum P_o}{O}, \quad M \times O = \sum P_o, \quad M \leftarrow \sum P_o \quad (2).$$

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, у формулі І. Фішера (1) маса грошей є першопричиною зміни товарних цін, і товари отримують ціни, а відповідно гроші — вартість у процесі обігу. Тоді як, відповідно до трудової теорії вартості А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса, навпаки, сума цін товарів є першопричиною коливання маси грошей, які знаходяться в обігу. При цьому товари вступають в обіг вже із заданою ціною, а гроші — з визначеною вартістю. Товарні ціни і вартість грошей під впливом кон'юнктури ринку, коливання попиту і пропозиції збільшуються чи зменшуються, а в окремих випадках збігаються.

В умовах трансформаційної економіки України, коли з одного боку необхідно відроджувати функціонування класичних форм капіталу, сприяти їх розвитку і забез-

печувати відновлювання інституціональної інфраструктури ринку, а з іншого боку, — обмежувати і долати надмонопольний стан суспільного виробництва, закон грошового обігу модифікується і набуває такого вигляду:

$$M = \frac{\hat{A} \dot{I} \dot{D}}{O} \quad (5),$$

де $VHPP$ — реальний валовий національний продукт, тобто сукупна грошова вартість усіх кінцевих товарів, що були виготовлені впродовж року при незмінному рівні цін і однаковій вартості грошей (сталій покупній спроможності грошей).

Масу грошей за такою формулою ми підраховуємо без впливу змін цін за певний період. У сучасній економічній теорії для більш точного визначення маси грошей, як суми загальноновизнаних грошових (платіжних) засобів, які обслуговують товарообіг, необхідної для оптимального функціонування товарного обігу було уведено грошові агрегати [5, с. 492–502; 6, с. 264–271]. Грошові агрегати відрізняються за ступенем ліквідності фінансових активів: M_0 — тільки готівка, що має абсолютну ліквідність; M_h — грошова база (гроші підвищеної ефективності), тобто сума грошей в обігу, яка функціонує поза банками (готівка), плюс грошові резерви комерційних банків на рахунках центрального банку, а також його резервні кошти; M_1 — готівка (M_0) плюс банківські вклади до запитання (чекові депозити); M_2 — M_1 плюс дрібні строкові вклади (у США до 100 тис. дол.) плюс безчекові ощадні рахунки; M_3 — M_2 плюс великі строкові вклади (у США більше 100 тис. дол.). M_2 і M_3 — це „майже гроші”, тобто певні високоліквідні фінансові активи (безчекові ощадні рахунки, строкові вклади, короткострокові державні цінні папери тощо). Утім необхідно зазначити, що сьогодні не має одностайного погляду з питання агрегування структури грошової маси.

Так, в Україні на 01.12.04 р. грошова база становила 50,2 млрд. грн., при цьому питома вага готівки складала 81,5%, а резервні кошти банків — 18,5%. Обсяг грошової маси на цей період становив 125,3 млрд. грн., у тому числі в національній валюті — 95,1 млрд. грн. Основним напрямком збільшення гривні в обігу залишаються операції НБУ на валютному ринку. Упродовж січня-листопада 2004 р. відбувалося скорочення швидкості грошей з 3,3 до 3,1; а рівень монетизації економіки підвищився з 30,27% до 32,22%. M_0 на 01.12.04 р. становив 40,9 млрд. грн.; M_1 — 65,7 млрд. грн.; M_2 — 125,0 млрд. грн. і M_3 — 125,13 млрд. грн. [7, с. 66–67; 8, с. 11–12].

Література

1. Семюельсон Пол А., Нордгауз Вільям Д. Макроекономіка / Пер. з англ. — К.: „Основи”, 1995. — 544 с.
2. Рикардо Давид. Сочинения, т. 2. — М.: Госполитиздат, 1955. — 392 с.
3. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. Пер. с англ., 4-е изд. — М.: „Дело Лтд”, 1994. — 720 с.
4. К. Маркс. К критике политической экономии. — Л.: „Печатный двор”, 1949. — 270 с.
5. Мишкін, Фредерік С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Пер. з англ. С. Панчишин, Г. Стеблій, А. Стасишин. — К.: Основи, 1998. — 963 с.
6. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2 т.: Пер. с англ. 11-го изд. Т. 1. — М.: Республика, 1992. — 399 с.
7. Статистичний щорічник України за 2003 рік. — К.: Техніка, 2004. — 631 с.
8. Бюлетень Національного банку України. — 2005. — №2 (143). — С. 3–23.